

OSMANLI'DA KÜTÜPHANE MİMARİSİ

SEMAVİ EYİCE

ETİHTEN sonra kurulan camilerin ve medreselerin çoğunda bir veya birkaç kitap dolabında muhafaza edilen kitaplarla küçük

kütüphaneler tesis edilmişti. 1584 tarihli bir vesikadan anlaşıldığına göre, Fatih vakfı mütevellisinin isteği üzerine Fatih külliyesi kütüphanesindeki 1800 kadar kitabın 10 senedir teftiş ve tadat edilmediği belirtilerek, bunun derhal yapılması emredilmiştir.¹ Fatih külliyesi medreselerine ait kitapların sonraları dağıldığı tespit edilmiştir.²

Bu kütüphanelerin eski çalışma tarzı da alaka çekicidir. Fatih'te, Hafız Ahmet Paşa külliyesindeki hususi kütüphanedeki kitaplardan 7'ser nüsha vardı ve bunlar isteyenlere dışarıya veriliyordu.³

Böyle müstakil bir binası olmaksızın bir cami içinde kurulan kütüphanelerin en güzeli 1165'te (1751/1752) Süleymaniye Camiinin sağ tarafında barok üsluplu dökme tunç bir parmaklık ile ayrılmak suretiyle meydana getirilen kütüphanedir. Sonraları buradaki kitaplar Süleymaniye Umumi Kütüphanesine nakledilmiştir. Ancak 17. yüzyıl içlerinden itibaren vakıf olarak tesis edilmeye başlanmıştır.

Türk kütüphane mimarisi nevinin bu misalleri başlı başına bir zümre teşkil etmektedir. Divanyolu'nda Köprülüler manzumesi yakınında inşa edilen Köprülü kütüphanesi bunların şimdiki halde bilinen en eski misalidir. 1611'de yapılan bu küçük abide, mermer sütunlu bir giriş revakını takip eden tek kubbeli bir mekandan ibarettir. Bu müessese Fazıl Ahmed Paşa tarafından hicri 1089 tarihinde tesis edilmeye başlanmışsa da vakfiyesi Fazıl Mustafa paşanıdır.⁴

Saraçhanebaşı'nda Amcazade Hüseyin paşa manzumesi içinde, 1110'da (1698/1699) yapılan fevkani bir kütüphane vardır. Medrese avlu duvarının

içinde bir merdiven ile çıkılan ve birçok penceresinden bol ışık alan tek kubbeli küçük bir bina olan kütüphanesine nakledilmiştir.⁵

18. asırdaysa, kütüphane mimarisinde, kendi çapında, birtakım yenilikler ortaya çıkmasıyla birlikte, daha süslü olmasına da itina edildiği görülür. Fatih'te başka hiçbir eserde görülmeyen bir tertipte derin bir istirahat revakına sahip olan Feyzullah Efendi, Vefa'da 1715'te tesis edilen Şehid Ali Paşa kütüphanelerinden sonra, Hekimoğlu Ali Paşa Camii dış avlu kapısı kemeri üstünde inşa edilen müstakil kütüphane, harikula-de nispetleri ve zarif hatları ile kayda değer. Kütüphanenin altında devamlı hava işleyen bir dehlizin bulunması ve okuma salonu önünde havadar, ferah, geniş, üstü kapalı fakat etrafı açık bir dinlenme balkonunun bulunması bu zarif abideye kendi nevi içinde bir şaheser hüviyeti vermektedir.⁶

I. Mahmud tarafından Ayasofya Camiinin takviye payandaları arasında inşa edilen Ayasofya kütüphanesi⁷ de aynı derecede şaheser sayılabilecek bir eserdir. Burada bina dışarıdan herhangi bir gösterişe sahip olmamakla beraber cami içerisindeki dökme tunç parmaklığı, sedirli okuma odası, duvarlarını kaplayan ve herhalde daha eski bir binadan getirilerek, burada ikinci defa kullanılan çok yüksek evsafa 16-17. asra ait çinileri,⁸ yaldızlı ve boya nakışlı kitap dolapları ile çok süslü bir eserdir. Aynı tarihlere ait Vefa'da Defterdar Akif Efendi kütüphanesi daha gelişmiş bir tertip göstermektedir. Atıf Efendi kütüphanesinin taş vakfiyesi (1154-1741/1742) Almancaya çevrilerek neşredildiği gibi⁹, çok kıymetli malumat ihtiva eden yazma vakfiyesine de Sahaflar Çarşısında rastlanmıştır.¹⁰ Ayrıca bu kütüphanenin daha çok vakfiyeleri vardır.¹¹ Ufak bir medhal holü ile müstakil biçiminde

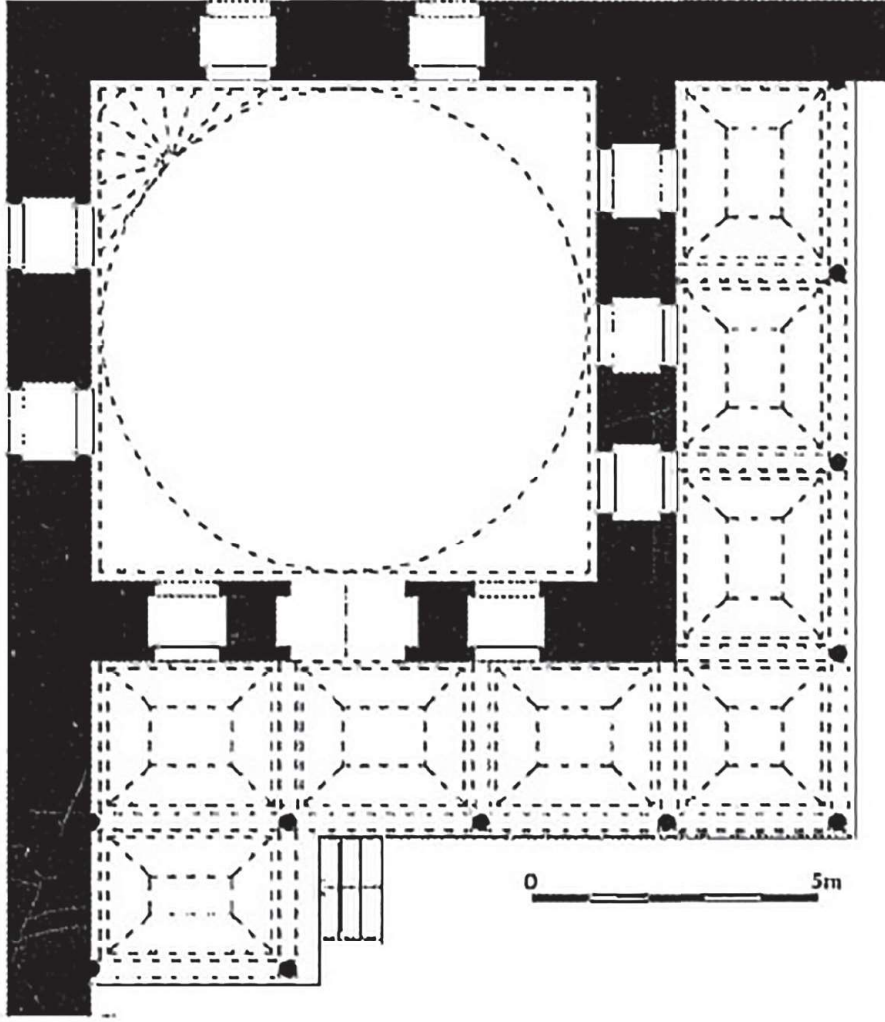
bir kitap hazinesinden ve ayrıca bir de okuma salonundan içeriden iki sütun ile orta sofadan ayrılan ve iç tarafında hücreler bulunan ileri taşan yedi pahlı bir kısmı vardır.¹²

Ayrıca, okuyucuların dinlenmesi için Sultanhamamı'nda reisü'l-küttab Mustafa Efendi tarafından bir kütüphane daha kurulmuş, bu tesis oğlu Aşir Efendi ve torunu Mehmed Hafid Efendi taraflarından tamir edilmiş veya kitap bağışlayarak zenginleştirmiştir.¹³ Bu kütüphane, yanında hanı ve banisi ile ailesi mensuplarının mezarları ile küçük bir külliye teşkil ediyordu. İki sokağın birleştiği köşe başında taş çıkmalar üzerinde ileri taşkın bir kârgir oda halinde olan kütüphane, Türk sivil mimarisinin dikkate değer bir eseridir. Bilhassa dar cephesi yanında ustalıklı bir şekilde halledilmiş olan bir pencere yeri dikkate değer. Bu kütüphanenin kitapları 1914'te Süleymaniye kütüphanesine nakledilmiş ve bina ticarethanelere kiraya verilmiştir.

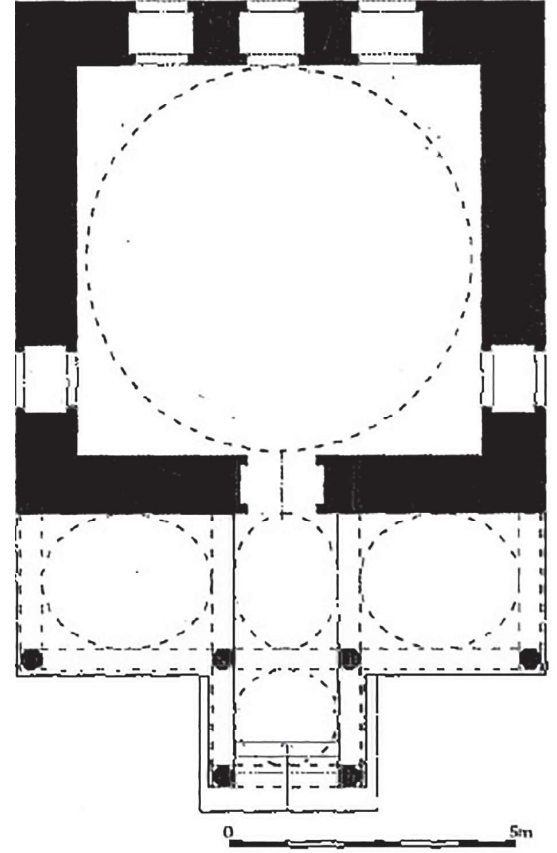
Yine aynı yıllarda Fatih Camii kible cihetinde müstakil kârgir bir bina halinde tek kubbeli bir kütüphane inşa edilmiştir. Burada da alt kat, kütüphanenin rutubetli olmaması için yüksek bir mahzen halindedir. 1768'de II. Bayezid Camiinin sağ tabhanesinin dış tarafına da tek kubbeli Şeyhülislam Veliyüddin Efendi vakfı olan kütüphane eklenmiştir. Son yıllarda Fatih kütüphanesinin kitapları Süleymaniye kütüphanesine Veliyüddin Efendi kütüphanesinin kitapları ise Bayezid Devlet kütüphanesine nakledilmiştir.

Büyük selatin külliye kütüphanelerinin sonuncuları, Nuruosmaniye ile Bahçekapı'da Hamidiye kütüphaneleridir. Bunlardan ilkinin hâlâ faal olmasına karşılık bir köşe başı üzerinde yükselen zarif bir odadan ibaret olan Hamidiye kütüphanesinin okuma odası, pabuçluk kısmından bir sütunla ayrılmış olup uzun yıllardan beri boş-

Damat Ibrahim Paşa Kütüphanesi planı.

Köprülü Kütüphanesi planı.

tır. Eski bir gravüründen anlaşıldığına göre, okuma odasının duvar ve tavanı evvelce nakışlar ile bezenmiştir.¹⁴

Nuruosmaniye kütüphanesi, ait olduğu külliye gibi, tam barok üslubun hakim olduğu bir binadır. Sadrazam Râgıb Paşa tarafından 1176 (1762)'da Koska caddesi üzerinde kurulan kütüphane küçük bir avlu ortasında müstakil bir yapı halindedir.¹⁵ Merdiven ile çıkılan giriş revakının arkasına murabba biçimli kütüphane binası bulunmaktadır. Binanın ortasındaki dört sütun üzerinde bir kubbe ve köşelerde daha dört küçük kubbe ile aralarda dört tanoz yer almaktadır. Böylece burada daha değişik bir mimari şeklin tatbiki kendisini gösterir. Binanın içi çiniler ile kaplanmış, avlunun caddeye komşu bir köşesine banisinin türbesi ile bir sebil yerleştirilmiştir.¹⁶ Kütüphanenin ortasında kitap muhafaza etmek üzere müzeyyen bir kafes vardır.¹⁷

Ragıp Paşa kütüphanesinin planı

1189 yılında (1775/1776) kazasker Damadzade Murad Efendi tarafından ihdas edilen Çarşamba'daki kütüphanede de aynen tekrarlanmıştır. Yalnız burada, giriş holü ve revakı yerine kapıyı muhafaza eden mütevazı bir sundurma yapılmıştır. Tarih kitabesi Fitnat Zübeyde Hanıma¹⁸ aittir.¹⁹

Şehrin muhtelif semtlerine dağıtılmış, küçük vakıf kütüphanelerinin inşasına 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl içlerinde de devam olunmuş, Üsküdar'da 1718'de Selim Ağa,²⁰ Galata'da, Mevlevihane kapısı üstünde 1244 (1828/1829) tarihli Halet Efendi,²¹ Yerebatan caddesi üzerinde 1262 (1845-1846) tarihli Esad Efendi, Eyüp'te Husrev Paşa (1895) vb. kütüphaneleri ihdas edilmiştir.

Bugün karakol olan Halet Efendi kütüphanesi, zarif bir "empire" üslupta fevkanı bir bina olup, altında bir sebil vardı. Hekimoğlu Ali Paşa kütüphanesinde burada da yanları açık

bir dinlenme holü mevcuttur. Es'ad Efendinin Yerebatan'da yaptırdığı ve yanında kendisi ile ailesi ferdlerinin mezarlarının bulunduğu kütüphane ise, haç biçiminde yeni bir tertibi gösterir.²²

Binaları aslında kütüphane olmamakla beraber, bugün şehrin en mühim üç kütüphanesinden ilki, Fatih'te Feyzullah Efendi medresesinde Ali Emiri Efendinin kitaplarının bulunduğu Millet Kütüphanesidir.²³ İkincisi, Bayezid Külliyesinin imaret ve kervansarayının ahır kısmında büyük ölçüde bir tamirden sonra 1882'de kurulan umumi kütüphanedir ki, sonraları buna, imaret-aşhane binası da ilave edilmiştir.²⁴ Üçüncü büyük kütüphane Süleymaniye manzumesinin iki medresesini işgal etmekte ve Süleymaniye Umumi kütüphanesi adı ile tanınmaktadır. İstanbul'un dağılık vakıf kütüphaneleri, son 50 yıl içinde yavaş yavaş burada toplanmıştır.²⁵

Bibliyografya:

S. Nüzhet Ergun, “İstanbul Kütüphaneleri”, *Yedigün mecmuası*, 1914, XVII, sayı 438, s. 8 vd., resimli, Hamidiye ve Hâlet Efendi kütüphanelerinin iki eski gravürü ile.

Semavi Eyice, “Eski kütüphane binaları hakkında”, *Türk Yurdu*, 1957, sayı 126, s. 718-732.

Balcızade T. Harîmî, *Tarih-i medeniyette kütüphaneler*, Balıkesir, 1931.

Muzaffer Gökman, *İstanbul kütüphaneleri rehberi*, 4. baskı, 1954.

Osman Nuri Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul, 1937, s. 420.

Kütüphane fihristleri, evkaf kütüphaneler müfettişi Abdurrahman Nâcim'in himmeti ile, 1279 (1863/1864)'da başlamış olup, 12 sene içinde, 40 cilt halinde, 69 kütüphanenin fihristi neşredilmiştir. Bunların tam bir cedveli için bk. Osman Nuri Ergin, *age*, s. 423-432; şimdi kütüphane kataloglarının neşrine “İstanbul kütüphanelerinde tarih-coğrafya yazmaları katalogları ve Türkçe yazma divanlar kataloğu başlığı” altında muntazaman neşrine 1943'ten beri devam edilmektedir.

Diğer taraftan İstanbul kütüphanelerindeki muayyen mevzularıyla alakalı kitaplara dair de münferit cedveller basılmıştır:

Cevdet Türkay, *İstanbul kütüphanelerinde Osmanlılar devrine ait Türkçe-Arapça-Farsça yazma ve basma coğrafya eserleri bibliyografyası*, İstanbul, 1958.

Muzaffer Gökman, *İstanbul kütüphaneleri ve yazma tıp kitapları*, İstanbul, 1959.

Felix Tauer, *Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul*, Archiv Orientalni, 1931/1932.

Hellmut Ritter-Richard Rudolf Walzer, *Arabische Übersetzungen griechischer Artze in Stambuler Bibliotheken*, Berlin, 1934.

Hellmut Ritter, “Philologica” başlığı ile *Der Islam*'da 1928, XVII'den itibaren İstanbul kütüphanelerindeki yazmalar hakkında neşretmiştir; ayn. mll., “Ayasofya kütüphanesinde tefsir ilmine ait arapça yazmalar” *Türkiyat mecmuası*, 1945, VII-VII, 1-93; ayn. mll. *Autographs in Turkish Libraries*, Oriens, 1953, VI, 63-90; XXII. *Milletlerarası*

müşterekler kongresi münasebeti ile de İstanbul umûmî kütüphaneleri yazmaları sergisi, İstanbul, 1951 adlı bir rehber neşredilmiştir. Z

NOTLAR

- 1 Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı*, s. 37.
- 2 *İstanbul Kütüphanelerinde Fatih'in Hususi Kütüphanesine ve Fatih Çağı Müelliflerine Ait Eserler*, İstanbul Üniversitesi Yayını, nr. 549, 1953, s. 65.
- 3 Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, 1672/1673, tre. N. S. Örik, 1949, s. 204.
- 4 Muzaffer Gökman, *Kütüphanelerimizden Notlar*, 1952, s. 32-36, 43-48.
- 5 Reşat Ekrem Koçu, “Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. II, s. 792-199.
- 6 Halil Edhem ve Ernest Mamboury, *Nos Mosquées de Stamboul*, 1934, s.106, res.103.
- 7 Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, s. 142, 145, 147, 156, 212.
- 8 Katharina Otto-Dorn, *Türkische Keramik*, 1957, s.166. res.68
- 9 Joseph von Hammer, *Constantinopolis und der Bosphorus*, I, XLIV-XLVI).
- 10 Fuat Sezgin, “Ârif Efendi Kütüphanesinin Vakfiyesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sayı VI, 1954, s. 132-144.
- 11 İstanbul kütüphaneleri tarih-coğrafya yazmaları katalogları, vakıfnameler, 1962, s. 823-830.

12 Reşat Ekrem Koçu, “Ârif Efendi Kütüphanesi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. III, s. 1276-1281.

13 Vakfiyeleri hakkında bkz. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*, Vakıfnameler, s. 820-823, 851 vd.

14 Müjgan Cunbur, “Abdülhamid I. Vakfiyesi”, *A. Ü. Dil ve TCF Dergisi*, 1964, XXII.

15 Vakfiyesi için bkz. *Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*, Vakıfnameler, s. 893.

16 *Hadika*, I, s. 178; Semavi Eyice, s. 43 vd.

17 Türbe ve kütüphanenin eski gravürleri için bkz. Joseph Marie Jouannin ve Jules Van Gaver, *Turquie*, 1840, lev.30 vd.; mimari hususiyeti için bkz. Doğan Kuban, *Barok mimarisi*, res. 121; Fehmi Karatay, “Râgıb Paşa Kütüphanesi”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, sayı 59, 1946, s. 21; Kemal Altan, “Mimar Mehmed Ağa”, *Arktekt*, 1937, VII, 195; “Ragıp Paşa Kütüphanesi 200. Yıl, Kütüphanecinin Penceresinden”, 1963, sayı 11 (özel sayı).

18 *Divan*, İstanbul, 1286, s. 50 vd.

19 Muzaffer Gökmen, “Murad Molla, Hayatı, Kütüphanesi ve Eserleri”, 1943; ayn. Mll., *Murad Molla Kütüphanesi*, 1958.

20 Vakfiyesi için bkz. *Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*, Vakıfnameler, s. 849.

21 Vakfiyeleri için bkz. a.g.e., Vakıfnameler, s. 853-856.

22 Kitapları Süleymaniye kütüphanesine nakledilmiştir.

23 Planı için bkz. *Arktekt*, 1935, I, 224-226.

24 M. Gökmen, *Bayezid Umûmî Kütüphanesi*, 1956.

25 Halit Dener, *Süleymaniye Umûmî Kütüphanesi*, 1957.